

OGLAVLJA KAO SIMBOLI DRUŠTVENOGA STATUSA

VESNA ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ

10000 Zagreb
Tuškanac 56b

*Gabriella Schubert u knjizi *Kleidung als Zeichen* piše o pokrivalu glave kao simbolu društvena statusa. U radu se komentiraju njezine znanstvene spoznaje.*

Misao Aurelija Augustina ("De doctrina christiana" II 25) da su za razlikovanje spolova i društvena položaja u međusobnome odnosu ljudi svrsishodne i prikladne sve razlike u odijevanju i držanju tijela, bila je motom Gabrielle Schubert za njezinu knjigu - "Kleidung als Zeichen - Kopfbedeckungen im Donau-Balkan-Raum".¹

Odjeća je do našeg stoljeća proučavana kao etnografski predmet materijalne kulture. Strukturalističko-funkcionalni pristup se počima razvijati u prvoj polovici našega stoljeća i svojstven je modernoj etnološkoj i srodnim znanostima o kulturi. U tome je knjiga Gabrielle Schubert zasigurno noviji, najopsežniji rad koji potiče daljnja razmišljanja. Autorica analizira odjeću kao predmet etnološkoga proučavanja u funkcionalnom odnosu prema ljudima te i njezinu društvenu i kulturnu vrijednost u dijakronijskoj vertikali od prošlosti do sadašnjosti. Odjeću i druga materijalna dobra autorica ispravno smatra rezultatima vještine promišljanja pojedinaca i skupine ljudi, te oblikovnim izrazom unutarnje težnje društvene cjeline. Upućuje na promjene u Južnoj Europi koje su nametnule razmišljanja o opravdanosti uporabe termina *nošnja*, *moda*, *narodna*, *nacionalna* nošnja. Ukazuje na razlike u, naizgled istovjetnim, značenjima naziva *narodna/nacionalna nošnja* i *seoska/građanska odjeća*. Obrazlaže i pojmove *narod* i *nacija*, te semantičke veze između riječi *nošnja* i *nositi* (u njemačkom, hrvatskom, srpskom, bugarskom, rumunjskom, mađarskom i grčkom jeziku) koje nastaju kao oznaka uniformnog odijevanja članova obrtničkoga staleža, odnosno građanske odjeće određene skupine. Analizira i termin *narodna nošnja* (Volkstracht) u značenju seljačke odjeće. Skupno ime - *narodna nošnja* moglo je još početkom 20. stoljeća označavati odjeću koja je u polaganom razvitku ruralnoga društva zadržala neka tradicijska obilježja i, usprkos svim različitostima, ostala tipičnom za ruralno stanovništvo. Autorica smatra da *nošnja* i *moda* nisu suprotnosti jer su obje

¹ Schubert, G., *Kleidung als Zeichen, Kopfbedeckungen im Donau-Balkan-Raum*, Osteuropa-Institut an der Freien Universität Berlin, Balkanologische Veröffentlichungen, Band 20, Berlin, 1993, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, str. 3-642.

kategorije podložne promjenama. Činjenica je da su se u prošlosti, s procesom učvršćivanja vlasti, razvijala urbana središta i društvene klase. Usprkos međusobnim utjecajima do naših se dana oblikovalo nekoliko tipova odjeće, od kojih je kao posebna kategorija izdvojena - *seljačka* ili *narodna nošnja*. Iako se neki elementi nalaze i u građanskome tipu odjeće, stvorio se dojam da je "opravdano" razlikovati ta dva tipa. Ipak, zbog kulturne i etničke promjenljivosti, taj problem valja za svaku društvenu sredinu, ovisno o njezinu sastavu i kulturnom profilu, posebno detaljno raščlaniti. Autorica analizira tradicijski ženski i muški kostim kakav se mogao naći u našem vremenu, a pojedine usporedbe pronalazi daleko izvan obuhvaćenoga prostora idući i u dostupnu povijesnu dubinu.

Odjeća kao rezultat iskustva mnogih prethodnih naraštaja sadrži različite mikroelemente koji pokazuju statusne i klasne (društvene), fizičke (spolne i dobne), estetske (umjetničke), odnosno magijske i vjerske značajke. Autorica u tome smislu analizira primjere iz jugoistočne Europe, obuhvaćajući na sjeverozapadu Sloveniju, Mađarsku i Hrvatsku te sve zemlje Balkanskoga poluotoka do istočnih turskih granica na maloazijskome prostoru. Iako su balkanski narodi u središtu njezina rada, Gabriella Schubert jednaku pozornost poklanja kulturnim elementima i utjecajima na cijelome prostoru. Prema rasprostranjenosti oblika pokrivala glave utvrđuje četiri kulturne zone.² Uz granice zona nalaze se supstrati, koji uraštanjem u drugu kulturnu sredinu tvore etnički i kulturno raznoliko stanovništvo.

Povijesni procesi, migracije, velike i male i u ruralnoj odjeći istoga naroda tvore mješavinu elemenata. Stoga autorica opravdano navodi pitanja Dunje Rihtman-Auguštin: "znamo li što smo rekli kad kažemo "narodna nošnja"?" i - "tko je to narod u etnološkom smislu?" Gabriella Schubert kompleksnom diskusijom nastoji razriješiti problem, no zaključno prihvaća istoznačnost pojmova nacionalna nošnja/narodna nošnja i odlučuje se za ustaljeni termin - narodna nošnja.

Obrazlažući tradiciju i inovaciju kao procese koji određuju smjer razvoja odjeće, uzima u obzir povijesna zbivanja, društvene, statusne i druge razlike unutar istih te između različitih klasa građana i seljaka. Ukazuje da su inovacijski procesi na ruralnim balkanskim prostorima tekli brže u muškom nego u ženskom odijelu. Na to, osim polaganoga razvitka društva u cjelini, utječu i dominantne vladajuće strane (osobito za osmanske vladavine).³ U skladu sa stavom nove etnološke literature, potvrđuje polagane promjene u odjeći, što dokazuju pojedini odjevni predmeti opstali po starim uzorima u vremenu i prostoru u kojemu društveni odnosi dugo nisu mijenjani. I građansko odijelo pokazuje utjecaje seljačke nošnje, primjerice u pojedinim elementima veza i kroja građanske ženske mode s početka dvadesetoga stoljeća u Bugarskoj. Potvrdu nalazimo i u Hrvatskoj u prvim desetljećima 20. stoljeća, kad splitska Graditeljska, zanatlijska i

² G. Schubert nalazi elemente za određenje istovrsnih kategorija na mnogo širem prostoru od M. Gavazzija, koji 1956. god. prema nošnjama na Balkanskome poluotoku definira 11 kulturnih zona.

³ Donose propise o nošenju fesa, ženskih dimija, o zabrani nošenja odjeće zelene boje nemuslimanima.

umjetnička škola zajedno s Etnografskim muzejom u Splitu, a potom i Etnografski muzej u Zagrebu potiču izradbu ženske odjeće ukrašene motivima veza s narodnoga ruha.

Gabriella Schubert je građu prikupila svojim terenskim istraživanjima, kritičkom analizom rukopisnih i slikovnih izvora, te muzejskih odjevnih predmeta. Obraduje ju suvremenim znanstvenim pristupom slijedeći i dopunjujući autore koji su u našem stoljeću započeli sa strukturalističko-funkcionalističkim proučavanjem odjeće. Među prvima je na početku stoljeća bio Petar Bogatyrev, ruski etnolog, folklorist i jezikoslovac. Ona prikazuje njegov rad i strukturalističko-semiološka razmatranja, poglavito strukture i "znakove", koji su kao dijelovi nošnje (ukrasni motiv i sl.) imali svoju određenu funkciju.⁴ Razlikuje svakidašnju, svečanu, odnosno ceremonijalnu, te ritualnu odjeću. Po tome uzoru autorica usporedno analizira i objašnjava društvenu funkciju brojnih primjera, poglavito pokrivala glave. Gabriella Schubert smatra odjeću veoma važnim sastavnim dijelom čovjeka, izrazom njegove kulture i ponašanja koje određuje životni stil. Priklanja se misli da između čovjeka i njegova odijela postoji poseban intimni odnos, da je ono dio osobe, neka vrsta njegove "druge kože". Stoga je značajna uloga materijala od koga je odjeća napravljena. Ona odaje društveni položaj, ali i druge sadržaje imamentne nositelju (primjerice vjersku i magijsko-obrednu komponentu). Zbog takva su shvaćanja jednako značajne etnološko-sociološke, strukturalističko-semiološke i kulturno-povijesne autoričine analize. Ona ističe da svaki "komad odjeće govori o sebi, o čovjeku i o njegovoj prilagodbi klimatskim, gospodarskim i društvenim datostima njegove okoline". Naglašava da odjeća sadrži "materijalizirani sustav znakova, koji - kao i jezik - služe za komunikaciju". Ti su vizualni znakovi morali biti razumljivi pripadnicima kulture u kojoj se nalaze. Stoga G. Schubert pretpostavlja simbole "znakovima" jer su "svi simboli znakovi, ali svi znakovi nisu simboli". Grafički prikazuje funkcioniranje toga kompleksa, što se može opisati - kako sadržaj putem izvora (predmet, simbol) djeluje na primatelja. Za ilustraciju su primjeri: zelena boja je simbol islama, a djeluje putem odjevnih i drugih predmeta; i križ kao simbol kršćanstva ima različita tumačenja. Raspravlja o običajnim znakovima i društvenom sustavu do suvremena doba, o odjeći i njezinu normiranju, te o ponašanju u skladu s normama o kojima odjeća kazuje. Zaključuje da odjeća muškaraca ne pokazuje društvenu kategoriju, ali da pokazuje norme i vrijednosti unutar određene društvene skupine. To ujedno otkriva i profil kulture i odnose u društvenoj sredini. Stoga je odjeća važan element za identifikaciju skupine i društvene klase. Raspravljajući o odjeći u patrijarhalnom društvenom području jugoistočne Europe, ističe njezinu dugu tradiciju, posebno na prostoru Dinarida, Crne Gore, Sjeverne Albanije i Anadolije, gdje je u gentilnoj organizaciji sačuvana kućna zajednica kao temelj zajedničkoga života. Narodna nošnja se održala također u seoskoj društvenoj organizaciji s obiteljskom strukturom, u kojoj se za poglavara zadružne obitelji birao najmudriji član. Tako je to bilo u: "planinskom dijelu zapadne Hrvatske, Bosni i Hercegovini, u sjevernoj i središnjoj Makedoniji i

⁴ Citira radove Bogatyreva, koji je prvi semiološki obradio nošnje moravske, društveno stabilne etničke sredine.

Albaniji, potom u panonskom području, u zapadnoj i središnjoj Bugarskoj, u južnoj Makedoniji i južnoj Albaniji". Ta su područja sačuvala nazive i srodničke odnose, te društvenu strukturu, klasno rangiranje i kolektivnu solidarnost.⁵ Autorica obrazlaže da u konzervativnom načinu života svečana odjeća za najvažnije godišnje i životne blagdane, kao i obredna nošnja s lokalnim simboličkim detaljima, izražava kolektivni duh. Klasno je obilježje u tome važno i definirano prema spolu, dobi, bračnome stanju. Uz to je važan i način češljanja kose, po kojemu se prepoznaje ne samo kojoj dobnodruštvenoj skupini pripada dotična osoba već se naziru i tragovi mode iz starijih razdoblja.⁶

Prema svemu tome "glava" u kulturi i shvaćanju pripadnika ruralnih sredina ima veće značenje od nekog drugog dijela tijela. Izrazi "muška glava" i "ženska glava" označavaju osobe dotičnoga spola, no još više njihov psihički, kulturni i društveni sadržaj. Izjednačavanje značenja *pokrivalo glave = osoba*, logična je posljedica poistovjećivanja *glava = osoba* i *pokrivalo glave = glava*. Za primjere su navedeni običaji zabilježeni u Crnoj Gori kad netko od bližega roda kapu bolesnika nosi svećeniku da "na njoj očita molitvu" koja će pospješiti njegovo ozdravljenje. Da je istovrsno shvaćanje kape (ili donjega rublja) kao zamjene za samu osobu rasprostranjeno na širokome planinskome balkanskome prostoru, dokazuje isti običaj na planinskim dijelovima južne Hrvatske, Bosne i Hercegovine.⁷ I drugim se pokazateljima ilustrira da je pokrivalo glave imalo ulogu zaštite osobe i bilo važan element samopoštovanja. Za muškarca je to bio važan simbol muškosti. Prijelaz iz dječastva u mladenaštvo događao se uglavnom prigodom godišnjih svečanosti. Tada je dio blagdana bio posvećen mladom članu koji je prvi put smio glavu pokriti šešikom. No to se duže sačuvalo kao obvezni element u svadbenim običajima. Pokrivanje glave u muškaraca je isto kao i u žena oznaka stupanja u stariji društveni razred, a način nošenja i vrsta pokrivala identificiraju ga s društvenom skupinom. Istovrsno značenje ima i običaj, koji se iz svijeta unosi i u suvremenu Hrvatsku, da se svečano odijelo ili pelerina s obveznim šešikom posebna oblika nosi na promociju mature, diplome, ili doktorata. Time se također označava prijelaz u viši, zreliji društveni razred. Autorica navodi da skidanje kape/šešira pri susretu izražava ukazivanje dubokoga poštovanja, dok bacanje nečije kape na zemlju, znači tešku uvredu. Ona analizira i pokrivala glave svjetovnih gospodara od asirskih vremena - poveze, dijademe, krune. Osim kršćanskih simbola, nalazimo i

⁵ Kao primjer citira zadruge u Đakovu i na Kosovu. Velike su zadruge bile i u Bosni i Hercegovini, iako su bile rijetke. I manje zadruge i zajednice čuvale su tradicijske odnose, a time i način odijevanja kao sustav kompleksnih oznaka pripadnosti.

⁶ U Slavoniji su još početkom stoljeća djevojčice nosile "malu", a djevojke "veliku pletenicu". Vidi: Radauš-Ribarić J., Tradicijsko djevojačko češljanje u Panonskoj Hrvatskoj, Ethnographia Pannonica, Žena u seoskoj kulturi Panonije, *Etnološka tribina*, p. izd., str. 97-109. - Ista, *Slavonska djevojačka pletenica*, Zagreb, 1970. Autorica, tu uklapa odjeću, frizure i držanja navijača i "rockerskih subkulturnih stilova" koji su danas tipični, a jačaju s intenzitetom ruralizacije gradova i postaju simboli skupine. Vidi: Perasović Benjamin, Navijačko pleme - do nacije i natrag, *Erasmus*, 11, Zagreb, 1995, str. 61-67.

⁷ Kapa pokojnog vojnika za Hrvate i Srbe u Hercegovini bila je u fiktivnom ukopu zamjena za tijelo. Mađari pri ukopu pokriju lice mrtvaca njegovom kapom.

mного starije simbolične ukrase: trokute, drago kamenje, polukrugove i kvadrate, što pokazuje vrhunski društveni status vladara i njihovu vezu s nadzemaljskom snagom (spoj zemlje i neba). Autorica objašnjava i druga značenja pokrivala glave, zavisno od oblika i postupaka u posebnim prigodama (primjerice kao pravni simbol u činu zaklinjanja kad se kapa stavljala na koljeno). Uz šešir i kapu analizira marame za glavu muškarca i žene, boje, način vezanja, značenja, njihovu obrednu funkciju (osim oznake staleža i položaja, ulogu pri rođenju djeteta i u svadbi, simboliku iz starog imovinskog prava).⁸

Pokrivalo glave bilo je važna oznaka dobi i bračnoga stanja žene - mlađa djevojka je gologlava, udavača ima kosu djelomično pokrivenu kapićom,⁹ a kao žena je uvijek pokrivena kose. Ta norma proizlazi iz vjerovanja o podložnosti kose urcima, što uvjetuje oblike i ukrase na pokrivalu glave, koje autorica analizira. Pokrivalo glave je, dakle, istodobno i zaštitnik onoga kome pripada. Ta funkcija je izražena u obrednim kostimima, kad su razni "ukrasi", magijski simboli apotropejskoga značenja, sastavni dio pokrivala za glavu.¹⁰ U ovom okviru je G. Schubert proanalizirala gotovo svaki sastavni element na obrednom pokrivalu glave (perle, perje, boje, posebice crvenu, cvjetove, vrpce, vijence), pogotovo u obredima prijelaza. Zaključuje da su nositelji te tradicije pokrivalo glave shvaćali kao "medij za kontakt s *onim svijetom*". Za primjer navodi opremu *lazarki* u Bugara i usporedbe s tim običajem. No u sličnom hrvatskom duhovskom običaju *ljelje* ili *kraljice*,¹¹ starije djevojke - *kraljevi* imaju cvjetnim granama bogato ukrašen muški šešir, dok *kraljice* (mlađe djevojke) nose bijele umjetne vijence. (Lechner Z., 1966) Funkcija obrane se tu čini sekundarnom jer je bit u inicijacijskom uvođenju mladih djevojaka-*kraljica*, od skupine *kraljeva*, u društveni krug udavača, ali po strogo obrednoj normi magijskoga kruženja po seoskome prostoru (Gušić M., 1966).

Osim obrednih kapa, šešira, vijenaca, parti, kruna, autorica opisuje gospodska pokrivala glave koja su, od vremena stare Mezopotamije i Egipta kombinirana s rogovima i karakteristična za božanstva i faraone. Sunce, ucrtano među rogove na glavi vrhovnoga gospodara i božanstva, dokazuje ne samo njegovu nadnaravnu snagu i položaj već i snagu toga kulta. U taj krug smješta i krznene kape Tračana, starih Germana i ostalih. Do našega doba u seoskoj kulturi, na širokom području koje je obrađeno, sačuvan je kult rogova kao simbol Sunca. Oglavlje udate žene, koje umetkom stvara dojam rogova, tipično je arhaično ogavlje u hrvatskim selima Donja Kupčina,

⁸ Autorica nije razmatrala pokladne maske na hrvatskome tlu u kojima se čovjek magijski identificira s obrednom predodžbom životinje.

⁹ O djevojačkim poculicama - Römer B., Narodne nošnje iz Hrvatske po slikovnoj dokumentaciji iz 1837.g., *Etnološki pregled* 4, Beograd, 1962, str. 127-134; Draganić D., Oglavlja hrvatskih žena, isto, Zagreb, 1995, str. 4-6.

¹⁰ To se odnosi na uporabu crvenog ogledalaca, metala i kovanoga novca, paunova perja, posebice na svećanim pokrivalima glave udavača, roditelja, ženika.

¹¹ O tom običaju, u posebnoj publikaciji u povodu stote obljetnice tadašnje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu 1966. godine pišu Zdenka Lechner i Marijana Gušić.

Jamnica, Šišljavići (Gušić M., Turković G., s.a.). U ovim starim "plemenskim župama" sačuvala se do našega vremena upravo takva rodovska organizacija kakvu G. Schubert navodi kao sredinu u kojoj se sačuvala i tradicijska kultura odijevanja. Ona je ne samo izraz vjerovanja u tabu kose udate žene već i u kult Sunca, te u apotropejsku moć takva oglavlja.¹²

Gabriella Schubert hrvatskim primjerima predstavlja mnoge varijante djevojačkog i ženskog oglavlja kojima korijene nalazi u dalekoj europskoj starini. Tako analizira društveno i magijsko značenje raznih oblika parti, visokoga kružnog, uglavnom ukrašena djevojačkog oglavlja. Uz već poznate izabrane primjere iz sjeverne Hrvatske, u tradiciji srednjodalmatinske Zagore našli smo tek poneki široki, kartonski, zaokruženi podložak za maramu. Još je potkraj osamdesetih godina bilo i sjećanja na jednostavno opremanje glave tim oglavljem (Kotromanovići, Potravlje), koje podsjeća na srednjovjekovni način pokrivanja ženske glave. Sličnost s modom staroegipatske kraljice Nefretete jasno ukazuje na trajne međusobne utjecaje visoke i građanske mode na selo i obratno.

Autorica je obradila razne kapice (*poculice, peče*), svadbena oglavlja i inačice ukrasa (perlice, trake, ogledalca) magijske snage. Ovdje, na žalost, ne uključuje svadbene vijence (*krunice*), koji su do našega stoljeća bili sačuvani na području sjevernojadranskih otoka.¹³ Ona obrađuje nevjestinska oglavlja sa "šlajerom" i vrpcama, koja su već na početku našega stoljeća ušla u svečanu "nošnju". Nalazi da djevojke u Dalmatinskoj zagori "na specifičnoj djevojačkoj frizuri", s pletenicama oko glave, nose "plosnatu crvenu kapu kakvu nose i muškarci". Uz kombinacije kape i marame - oglavlja vrličkih djevojaka, ističe i konavoski *hondelj*, dajući usporedbe ženskog oglavlja kombiniranoga sa rupcem u Ateni 19. stoljeća. Analizira upotrebu rupca razne izrade i uspoređuje ga s muslimanskim običajima pokrivanja glave (i lica) žene u svakoj njezinoj životnoj dobi, koji su bili i zakonski regulirani. Rubac udavače i svadbena oglavlja Turkinja i Albanski u zapadnoj Makedoniji ima bogate ukrase od metala i kovana novca, slično kao na sjevernim i zapadnim rubnim dijelovima Balkanskoga poluotoka, kamo je dopirao utjecaj osmanske kulture.

Gabriella Schubert analizira funkcije odjevnih predmeta, ali pokazuje i odnose čovjeka i njegove prirodne i društvene okoline. Dijagramima ilustrira utjecaje skupine na pojedinca, koji se temelje na klasnoj svijesti članova. No, valja naglasiti da klasnu svijest pojedinca uvijek podržava snaga običajnopравnih normi, tj. kolektivne restriktivne mjere društvene skupine u kojoj živi. Klasni sustav skupine je različit. Stoga autorica prikazuje utjecaj skupine na pojedine pripadnike i na tzv. "organizirane skupine", tj. na uniformiranje raznih vrsta zanimanja (restorani, vojska i sl.).

¹² U Jamnici kapica i rubac vezeni crvenim pamukom pokrivaju *roge*, s dva prednja i dva stražnja vrška, u stilu gotike iz 16. st. U Donjoj Kupčini oglavlje je trag renesanse s kraja 15. st. Sličnosti nalazimo u oglavlju žena u Šišljaviću, u obliku rupca u Istri (Medulin) i *pokrivace* na Pagu u stilu visoke europske mode 14. st. V.: *Starinsko žensko oglavlje u hrvatskoj narodnoj nošnji*, tekst M. Gušić, ilustracije G. Turković, Spektar, Zagreb, s.a.; *O jalbi*, v. - M. Gavazzi, Putovi proučavanja sela Trg, *Selo Trg kod Ozlja*, Beograd, 1969, str. 11-16.

¹³ Posljednji primjerci iz Punta na otoku Krku na prijelazu stoljeća dokazuju bijele i šarene (ljubičaste) korotne *krunice* mladenke u čijoj je obitelji bio smrtni slučaj. Primjerak se čuva u Etnografskome muzeju u Splitu.

Autorica u patrijarhalnom društvu ustanovljuje značajno različita pokrivala glave, prema spolu, dobi, imovinskom, bračnom stanju, zanimanju, funkcijama, te posebnim životnim prilikama. Otkriva međuutjecaje normativnog sustava i društvene okoline na čovjeka te raznovrsnost pokrivala glave kao rezultate tih utjecaja. Daje obrasce - za svakidašnja pokrivala glave, za svečana te ritualna ogavlja. Osim specifičnih oznaka, svi imaju etničke, regionalne i estetske, a dva posljednja pokazuju i apotropijske i erotske funkcije. Precizno je definiran društveni i kulturni profil čovjeka, njegov status i uloga u društvenoj sredini.

Posebno poglavlje obrađuje osnovne tipove, oblike, sličnosti i utjecaje muških i ženskih pokrivala glave. U posljednjem dijelu autorica odgovara na tri pitanja: Koje su najstarije vrste pokrivala glave? Koje su bile njihove glavne funkcije? Koje su društvene, gospodarske, političke i druge datosti kroz to došle do izražaja? Analizira utjecaje i razvitak toga dijela materijalne kulture (posebno za muškarce i žene) prema arheološkom i slikovnom materijalu od staroga vijeka do danas. Analizira pokrivala glave Tračana, Dačana, Ilira (posebno polukuglaste, konične i plosnate kape te nakit), etruščanska i pogotovo rimska pokrivala. Pokazuje povezanost elemenata s mitološkim predodžbama te kako u Bizantu kroj, materijal, boja i ukras kazuju o službi i dostojanstvu nositelja. Pokrivala glave u Južnih Slavena smatra mješavinom predslavenskih i kasnijih utjecaja zbog čega ih je teško točno odrediti. Nalazi istočnjačke, grčke i zapadnoeuropske utjecaje, posebno u prošloj visokoj modi, a u odjeći Mađara, Hrvata, Srba, Slovenaca i istočnjačke utjecaje. U ženskom građanskom stilu naziru se španjolski i francuski, a kod Slovenki prevladava austrijski utjecaj. U osmanskome društvu su turbani (i dvostruki turbani) znak visokoga gospodstva, a druga su pokrivala označavala ostale društvene rangove. Žensko je ogavlje izražavalo dobne razlike, te namjenu (kućno ili ulično zakrivanje glave i lica). Ugarska nošnja pokazuje težnje za samosvojnošću, iako su očiti i drugi utjecaji. U balkanskih Slavena, Rumunja i Grka su orijentalni utjecaji bili dominantnima. U 19. stoljeću prema muškom i ženskom pokrivalu glave u svih naroda prepoznaje tendencije nacionalne emancipacije i "europeizaciju".

U dvadesetom stoljeću autorica razmatra odredbe o zastiranju žena i reforme Kemala Ataturka te utjecaj islamskoga fundamentalizma na odjeću. Zaključuje da u Mađara, Hrvata i Slovenaca pokrivala za glavu gube dotadašnje simbole društvenih razlika i staleža, a neki detalji iz seljačke nošnje postaju ukrasi u građanskome ženskom kostimu. U istočnim i južnijim regijama Balkanskoga poluotoka, do danas je muško tradicijsko pokrivalo glave ostalo oznakom pripadništva etničkoj, religijskoj i političkoj skupini. Žene na selu su također zadržale pokrivanje glave maramom, što ih statusno jasno razdvaja od građanki.

Gabrielle Schubert u svojoj knjizi pokazuje specifičnosti, simbolizam, kontinuitet i promjene pokrivala glave, zatim međusobne utjecaje susjednih ruralnih kultura, ali i građanskih i visokih društvenih slojeva na niže slojeve, pa i obratno. Zahvaća veliko

vremensko razdoblje i prostor u kome se prepleću kulturni elementi.¹⁴ Zbog stalnih procesa prostiranja kulturnih utjecaja čini granice kultura neodređenima, iako u svakome segmentu prostora i vremena nalazimo lokalne specifikume. No, za sve vrijedi konstatacija koju iznosi Gabrielle Schubert, da - odjenuti se istodobno znači biti, odrediti se ponajprije u društvenom smislu, pripadati određenome društvenome sklopu. Njezina je knjiga važan znanstveni doprinos i upravo potiče na daljnja proučavanja. Jedna od tema koja se nameće jest proučavanje ženskog odijela u suvremenome seoskom životu, a komparativno bi trebalo obuhvatiti odjeću doseljenica u grad, barem u prvim naraštajima. U našem se stoljeću, naime, ponovno oponaša građanska moda, pri čemu se niži slojevi pokušavaju poistovjetiti (krojem i dezenima) s bogatim građanima. Međutim, vrsnoća materijala, uz neke druge pokazatelje, otkriva imitat. Proučavanje mimikrijske tendencije u imigracijskome supstratu urbanih sredina, moglo bi otkriti i procese društvene prilagodbe.

¹⁴ Uz registar stvari i osoba (str. 599-625) i Registar za 340 ilustracija (str. 627-642), u Izvorima i literaturi (str. 559-597) citira 689 bibliografskih jedinica, među kojima su hrvatski autori: Bakrač, I.-1, Bošković-Benc, K.-8, Bogišić, B.-2, Gabrić, P.-1, Gaj, Lj.-1, Gamulin, J.-1, Gavazzi, M.-3, Gjetvaj, N.-2, Gušić, M.-4, Ivanišević, F.-1, Lulić, J.-1, Miličević, J.-1, Rački, F.-1, Radauš-Ribarčić, J.-5, Rihtman-Augustin, D.-2, Stipčević, A.-1, Šestan, I.-3.